

Muž, na kterého se přísahá

Hippokrates přinesl starověkému Řecku medicínskou revoluci a velmi „moderně“ též věřil, že zdraví člověka úzce souvisí s výběrem vhodné stravy, životního stylu a dobré mysli. Propagoval také čistotu při práci s pacienty a to pochopitelně dávno před objevem mikroskopických choroboplodných zárodků. Na etické zásady, jež před tisíci lety zformuloval, dodnes přísahají miliony lékařů

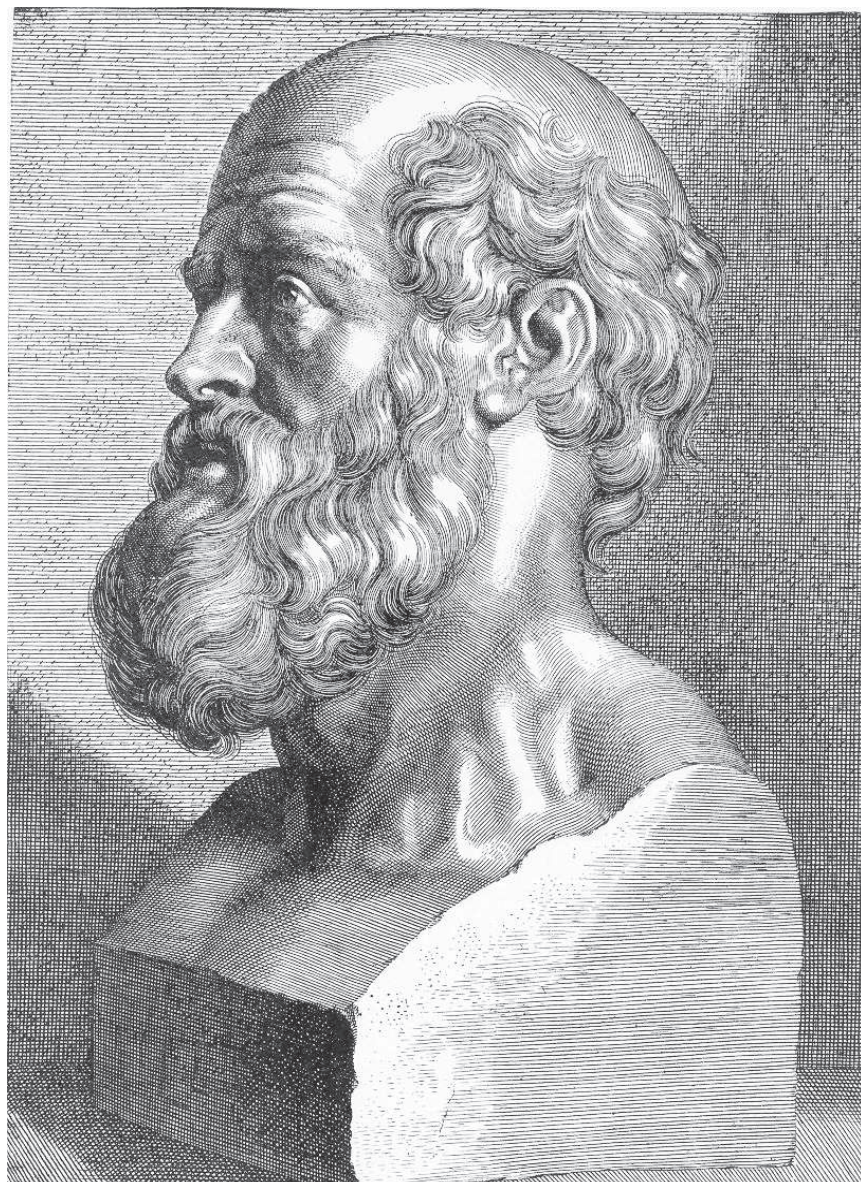

FOTO: Shutterstock, Wikimedia

VLADIMÍR SOCHA

Hippokrates z Kósu (460–370 př. n. l.) patří k takřka nepřeborné plejádě řeckých myslitelů, učenců a géniů, jejichž bádání a celoživotní činnost položila základy nejenom vědnímu oboru. Stejně jako je Hérodotos (asi 484–425 př. n. l.) dnes v rámci západní civilizace považován

za otce dějepisu, bývá Hippokrates nazýván „otcem západní medicíny“. Právě jeho přičiněním se totiž lékařství stalo samostatným oborem, který byl v dřívějších dobách tradičně slučován s filozofií nebo různými formami magie. Teprve Hippokratovým přičiněním začalo být ve starověku chápáno jako skutečná profese. Tento vynikající Řek položil také základy klinického lékařství a shrnul nebo i vylepšil všechny dříve používané praktiky a znalosti, o nichž následně pojednal v několika odborných dílech.

Osud s Aeskulapovou holí

Z jistého hlediska se dá říci, že Hippokratův osud byl již částečně předurčen. Snad nejslavnější medik klasického starověku se totiž narodil do lékařské rodiny a odvozoval svůj původ od bájného léčitele Asklépia (počeštěně Aeskulapa). Hippokrates v mládí procestoval celé Řecko, Malou Asii a možná i část Egypta, kde se mimo jiné zdokonaloval v lékařském umění. To pak využíval především za neklidných dob peloponéských válek (431–404 př. n. l.), kdy coby medicínská

autorita dochází všeobecného uznání. Dokladem jeho nemalého vlivu je také založení vlastní lékařské školy, proslulé pokrokovým přístupem a úspěchy v klinické praxi. Hlavní potíže při snaze o interpretaci jeho osobnosti činí zejména to, že různé druhy pramenů – přepisy děl, činnost zástupců hippokratické medicíny i záznamy o skutečných činech této osobnosti jsou navzájem značně promíchány. Je tedy velmi těžké rozlišit, o čem Hippokrates skutečně sám psal, jaké myšlenky vytvářel a které činy mu lze alespoň s určitou mírou pravděpodobnosti připisat. Je totiž možné, že po smrti začala tato osobnost „žít druhým životem“ a četní následovníci mu pak vkládali do úst nejenou smyšlenou větu a přisuzovali množství ve skutečnosti nevykonaných činů. Hippokrates se zkrátka stal jakýmsi archetypem zakladatele lékařské vědy a s tím je nutné při odhalování historických faktů počítat.

Prameny k životu a činnosti tohoto velikána starověké medicíny mají kolísavou a většinou nepříliš spolehlivou hodnotu. Prvotním pramenem jsou záznamy Sora-

Hippokratův vzhled

Hippokrates býval v souladu s tradicí nejdříve zobrazován jako vlídný a důstojný muž, tedy jakýsi předobraz pozdějších „dobrotivých venkovských lékařů“. V pozdější době se však tento styl zobrazování změnil a z Hippokrata se stala osobnost spíše přísná a nepřilíh oblíbená. Po celou dobu jsou mu však beze změny přisuzovány atributy související s vysokým intelektem a praktickou zkušeností s léčením, včetně značného pozorovacího talentu. Vžitá představa Hippokrata jako moudrého a přemýšlivého muže byla podtrhována jeho bustami, obvykle doplněnými plnovousem a hlubokými vráskami. Je však možné, že většina těchto soch, ne-li pak dokonce všechny, jsou pouze pozměněnými variantami soch řeckých božstev, například doplněnými Asklépia. Se stejnou situací se setkáváme také v případě domnělých životních osudů této osobnosti, z nichž mnohé jsou nepochybně jen legendami, opakujícími se i u dalších významných lékařů historie.

na z Efezu, řeckého lékaře a porodníka, žijícího na přelomu 1. a 2. století našeho letopočtu. Ten se stal prvním oficiálním Hippokratovým životopisem a je tak nejdůležitějším zdrojem informací o jeho osobě. Zmiňoval se však o něm také geniální Aristoteles ze Stageiry (384–322 př. n. l.), římský lékař řeckého původu Klaudios Galénos (129–199/216 n. l.), anonymní autor byzantského encyklopedického slovníku *Suda* z druhé poloviny 10. století nebo básník a lingvista Jan Tzetzés (1110–1180), rovněž působící v Byzantské říši. Pro tyto pozdější autory představoval Hippokrates nepochybně autoritu a osobu hodnou největšího uznání a obdivu.

Konec legend a předsudků

Přidělit jednotlivé významné činy a slova konkrétní historické osobě Hippokrata je poměrně obtížné. Na to je jeho obraz příliš rozmělněn v pozdějších vyprávěních a popisech. Přesto je pravděpodobné, že to byl právě tento významný Řek, kdo skoncoval s velkým množstvím do té doby rozšířených pověr a předsudků, vztahujících se ke vzniku nemocí. V době uctívání Dia a dalších olympských božstev nebylo snadné prosadit pokrokový názor, že za chorobami nestojí zlé mocnosti, božstva nebo démoni, nýbrž přirozené materiální (dnes bychom řekli biologické) příčiny. Hippokrates tvrdil, že nemoc není trestem, seslaným rozhněvanými bohy, ale spíše výsledkem působení přírodního prostředí, stravy a životních návyků dané osoby. Prakticky v celém jeho díle není ani zmínka o jakémkoliv možné mystické příčině nemocí, přestože v dané době byly podobné názory obecně rozšířené. Na druhou stranu se však ani velký antický lékař nevyhnul pochopitelným omylům – mezi největšími byla jeho víra v princip čtyř základních tělesných

tekutin, jejichž nerovnováha způsobuje nemoci. K překonání této myšlenky bylo třeba detailnějších poznatků v oblasti lékařské anatomie a fyziologie, k těm však během 4. století př. n. l. doba ještě nedozrála. Důvodem byl zejména pevně zakořeněný řecký zvyk neznesvěcovat mrtvá lidská těla pitvami.

Řecké lékařství se v Hippokratově době rozdělilo na dvě velké skupiny, reprezentované tzv. Knidskou a Kójskou školou. Knidská škola (podle ostrova Knidos) se zaměřovala především na diagnózu, nebyla v ní však příliš úspěšná, šlo-li o nemoci s velkým množstvím symptomů. Kójská (či Hippokratická) škola se soustředila na obecnější diagnostikování nemocí a pasivní léčbu. Zaměřovala se ale také na prognózu nemoci a celkovou péči o pacienta. Hippokratovi stoupenci měli proto výrazně lepší výsledky a mohli tak průběžně vylepšovat klinickou praxi, kterou postupně obohacovaly další generace zástupců

v tzv. krizi (*crisis*), tedy jakýsi pomyslný bod kulminace nemoci, po které mohlo dojít ke zhoršení zdravotního stavu a nevyhnutelné smrti nebo naopak ke zlepšení vlivem jistých přirozených příčin a konečnému uzdravení pacienta. Další předpokládanou možností bylo opakování předchozího průběhu nemoci. Tato doktrína pracovala s předpokladem, že se krize objevuje v tzv. krizových dnech, což byla pevně daná doba následující v jistém odstupu po samotném onemocnění.

Hippokratovská medicína byla celostním oborem. Pacient byl považován za nedílnou součást přírody, která sama má nepochybně velkou léčivou sílu. Proto se jedním z hlavních požadavků této školy stala zásada „znát celou přírodu“, ale také poznat osobnost pacienta a jeho celkový temperament. Podstatou terapie pak bylo využití léčivých sil přírody a samotného pacientova těla. Hippokrates totiž věřil, že tělo samo o sobě má přirozenou schopnost přivést své čtyři základní tekutiny zpět do rovnováhy a tak se i zcela vyléčit. Zaměřoval se proto zejména na

KDO JE?

Klaudios Galénos, známý spíše jako Galén, latinsky Claudius Galenus (129–asi 200 n. l.), je jeden z nejslavnějších lékařů starověku. Lékařskému umění se údajně naučil při ošetřování gladiátorů, později se vypracoval až na osobního lékaře římských císařů. Prováděl také na svou dobu velmi složité operace, například oči a mozku. Zabýval se rovněž architekturou, astrologií, fyzikou a filozofií.

← Hvězda života, mezinárodní znak zdravotnické záchranné služby, využívá symboliku Aeskulapovy hole

Tvrdil, že nemoc není trestem, seslaným rozhněvanými bohy, ale výsledkem působení prostředí, stravy a životních návyků

Kójské školy. Na druhou stranu je však nutné konstatovat, že současná – pochopitelně nesrovnatelně vyspělejší – medicína, se svým zaměřením na specifickou léčbu rozpoznané nemoci podstatně více blíží Knidské škole.

Pevnou součástí lékařské praxe Hippokrata a jeho následovníků byla teorie o existenci čtyř základních tělesných tekutin (*pepsis*), které byly u zdravého člověka vždy v dokonalé rovnováze a objemu. Když se tyto tekutiny (černá žluč, bílá žluč, hlen a krev) dostaly v těle do nerovnováhy (*dyscrasia*), postižený neodvratně onemocněl a vyléčit ho mohlo jen navrácení do původní harmonie. Logickým důsledkem je, že terapie v podání hippokratického lékařství směřovala právě k tomuto cíli. Nemocnému byly proto podávány takové pokrmy a přípravky, které měly snížit nebo naopak zvýšit zastoupení některé z tekutin (proti přemíře hlenu měly například zabírat citrusové plody). Další významnou součástí hippokratovské medicíny byla víra

umocnění a usnadnění těchto přirozených procesů, mezi které mělo také patřit například celkové znehybnování pacienta. Obecně však byli lékaři Kójské školy ke svým pacientům vlídní a šetrní. Udržovali je v čistotě a sterilním prostředí, jejich rány se směly omývat pouze čistou vodou nebo vínem. Hojivé obklady a medikamenty byly obvykle podávány jen zřídka, důvodem

→ Stránka z Hippokratových Aforismů, vydaných roku 1736 a určených pro studenty medicíny (obsahuje latinskou i řeckou verzi textu a marginálie upozorňující na sporné či podivné body)

Loajální občan

Jedna z legend tvrdí, že Hippokrates zažehnal roku 430 př. n. l. v Athénách mor, za což mu bylo uděleno čestné občanství města. Proto jej o několik let později perský král Artaxerxes vyzval, aby přijel morovou epidemií potlačit do Persie. Na oplátku mu přislíbil neomezené množství zlata. Vyhlášenému nepříteli Řeků však Hippokrates odpověděl zamítavě, byť mu poděkoval za čest a důvěru, kterou mu tím prokázal. Uražený král vyslal na ostrov Kós delegaci, která žádala o vydání slavného lékaře, jinak prý budou kóská města srovnána se zemí. Ostrované však Hippokrata odmítli zradit a Artaxerxa jejich urážlivá odpověď natolik rozzuřila, že jej vzápětí ranila mrtvice a zemřel.

VÍTE ŽE?

Teorie čtyř základních tělesných šťáv je dlouho tradovaná myšlenka, že zdraví lidského těla závisí na rovnováze čtyř základních tělesných tekutin: krve, hlenu, černé žluči a žluté žluči. Koncept mohl být ovlivněn učením indické ájurvédy, kde se setkáváme se třemi složkami hmotného světa (vzduch, žluč a hlen). Podle převládajících tekutin dělí Hippokrates také osobnost lidí. Dodnes používáme jeho kategorie sangvini (krev), melancholik (černá žluč), choleric (žluč) a flegmatik (hlen).

byla zejména opatrnost a snaha zabránit špatné indikaci. Velkou předností hippokratovců byl nicméně důraz na prognózu budoucího průběhu nemoci, který byl odhadován na základě pečlivého zaznamenávání dřívějších případů. Úspěšní byli také v léčbě méně závažných úrazů, například zlomenin kostí. V tomto případě Hippokrates a jeho následovníci uplatňovali pevnou fixaci kostí a uvolňování tlaku na zlomené místo například natahováním nebo uvazováním zraněné osoby v napřímené poloze. Značného pokroku dosáhli Hippokratovi stoupení v poznávání a léčbě chorob konečníku, například hemoroidů. Ty navrhovali vysoušet rozžhaveným železem, což se v modernější podobě provádí i dnes. Hippokrates také zavedl používání jednoduchého rektálního „kukátka“ (předchůdce pozdějších endoskopů).

Hippokratovské lékařství sice působí v porovnání s moderní medicínou velmi prostě, řídilo se však značně pokrokovými postupy a zásadami. V této starověké profesionalitě již lze zaznamenat jisté rysy známého Hippokratova souboru pravidel, pojmenovaných právě po něm. V díle *O lékaři* například doporučuje, aby lékař byl upřímný, vážný, chápající a klidný. Měl

Hippokrates odmítá Artaxerxovo zlato - ilustrace z knihy Callias: Příběh o pádu Athén profesora latiny na University College London A. J. Churcha z roku 1891

Lékař měl dbát i na detaily: délku vlastních nehtů, umístění pacienta ve specificky osvětlené místnosti, lékařské nástroje nebo techniku ovazování

také dbát na všechny detaily spojené s osobou nemocného, ať už jde o úroveň osvětlení, přítomné osoby, lékařské nástroje, umístění pacienta v místnosti nebo třeba techniky správného ovazování. Dokonce i nehty lékaře měly mít jen určitou omezenou délku. Významným požadavkem však byl zejména důraz na podrobné pozorování projevů nemoci a jejich přesná (přestože vcelku jednoduchá) dokumentace. To byla nesmírně užitečná praxe, protože další lékaři tak mohli těžit ze zkušeností svých kolegů a předchůdců a být úspěšní tam, kde oni ještě v léčbě selhali. Hippokrates také údajně měřil svým pacientům

tep a zkoumal četné symptomy nemoci, mezi kterými rozlišoval horečku, bolesti, poruchy pohybu a reakcí, vyrážku, pocení a dokonce i neobvyklé složení stolice. Jako první se začal zajímat také o rodinnou historii a životní prostředí pacienta. Se svými následovníky popsal jako první četné nemoci, z nichž některé dodnes nesou jeho jméno (hipokratovská tvář, hippokratovské prsty atd.). Rozdělení chorob na „akutní“, „chronické“, „endemické“ a „epidemické“ je také připisováno Hippokratovi. Z těchto důvodů je považován za zakladatele praxe klinického vyšetřování a za „otce klinické medicíny“ vůbec.

Corpus hippocraticum a lékařská přísaha

Asi nejvýznamnějším dílem „zakladatele západní medicíny“ byl *Corpus hippocraticum*. Tento svazek asi 58 až 70 starověkých řeckých lékařských textů je psán iónštinou. Není dosud vyřešeno, zda byl Hippokrates skutečně autorem tohoto díla, pravděpodobně jej sepsali až jeho četní následovníci. Historici se nicméně domnívají, že vzhledem k střídajícím se odlišným stylům psaného textu i šíři odborného záběru nemohl být autorem pouze jeden člověk (někteří jich dokonce odhadují až devatenáct). Ve skutečnosti snad mohlo toto dílo představovat jakýsi dávný výtah z obsahu lékařské knihovny na ostrově Kós, který vzhledem k četným paralelám s Hippokratovou lékařskou praxí začal být již ve starověku přisuzován právě jeho osobě. Objevují se však také názory, že *Corpus* může být prostou kompilací odborných textů, uspořádaných někdy během 3. století př. n. l. ve slavné Alexandrijské knihovně. Proti autorství jediného autora ostatně vypovídá také samotná koncepce tohoto významného díla. To totiž obsahuje učební texty, obsahy veřejných přednášek, poznámky a filosofická pojednání o různých oblastech lékařství, a to bez jakéhokoliv konkrétního uspořádání. Obsažené práce navíc nejsou určeny jednotnému publiku; některé oslovují odbornou veřejnost, jiné laické publikum. Některé pasáže v různých částech díla si dokonce mírně protičí. Ze všech těchto indicií lze vyuit, že *Corpus hippocraticum* nebylo psáno

Asklépios

Řecký bůh lékařství a uzdravování byl jedním z Apollónových synů. Dokázal léčit všechny nemoci a dokonce také oživovat mrtvé. Obvykle bývá zobrazován jako vousatý muž se psem a holí. Jeho posvátný symbol, zpodobněný jako hůl ovinutá hadem, je dodnes symbolem lékařů a farmaceutů. Jde o znamení životní síly a božské pomoci při léčbě,

které je možné spatřit na mnoha lékařských objektech, nemocnicích a lékárnách.

Skutečná postava Asklépie (či Aeskulapa) opravdu žila ve 13. století př. n. l. Tento léčitel se dobře vyznal v bylinách a navrhoval nové způsoby léčby různých nemocí a úrazů. Byly mu připisovány četné zázraky a nakonec byl prohlášen za

boha lékařství. Jeho dcery Hygieia, Meditrine a Panakeia představují symboliku hlavních stránek lidského zdraví: čistoty, léčení a hojení. Syn Telesforos pak představoval sílu uzdravení. Podle tradičního pojetí byl Asklépios zabit samotným Diem, když k jeho nelibosti oživoval mrtvé.

ani Hippokratem, ani žádnou jinou starověkou autoritou. Autorství tohoto monumentálního díla můžeme nepochybně hledat v kolektivní většiny množství osob, z nichž některé od sebe možná dělilo i jedno nebo více století historického času.

Přisáhám na Apollóna...

Dnes je postava velkého řeckého lékaře známá především díky textu, pojmenovanému podle jeho domnělého tvůrce. Budoucí lékaři v mnoha zemích světa jej odříkávají nebo na něj přísahají na znamení osobního závazku, že budou dodržovat etické principy svého povolání, stanovené z velké části již Hippokratem. Text je pochopitelně upraven do moderní podoby (už se například nepřisáhá na žádné bohy) a liší se také v různých zemích a kulturách. Je znám jako Hippokratova přísaha a obecně se soudí, že byl sepsán samotným Hippokratem nebo některým z jeho žáků koncem 5. století př. n. l. Autorství však bývá přisuzováno také filosofické škole Pythagorejců, vzhledem k absenci lékařské doktríny jejich zástupců to ale není příliš pravděpodobné. Přísaha (*orkos*) představuje jeden z nejznámějších starořeckých lékařských textů. Vznáší na každého z budoucích lékařů požadavek, aby při uzdravujících božstvech řeckého pantheonu přísahal, že bude dodržovat etické zásady své profese. Není známo, kde a kým byl tento text používán poprvé. Je možné, že se objevil až v průběhu 4. století př. n. l., kdy byl Hippokrates již po smrti. V průběhu středověku a novověku

byl text mírně pozměňován a upravován pro potřeby daných států a kultur, ovlivněných tradic řeckého lékařství.

Text původní přísahy má následující znění: *Přisáhám a volám Apollóna lékaře a Asklépiea a Hygieiu a Panakín a všechny bohy a bohyně za svědky, že budu tuto smlouvu a přísahu dle svých možností a dle svého svědomí dodržovat.*

Toho, kdo mě naučil umění lékařskému, budu si vážit jako svých rodičů a budu ho ze svého zajištění podporovat. Když se dostane do nouze, dám mu ze svého, stejně jako i jeho potomkům dám a budou stejní jako moji bratři. Pokud znalosti tohoto umění (lékařského) zatouží, budu je vyučovat zdarma a bez smlouvy. Seznámím své syny a syny svého učitele a všechny ustanovené a na lékařský mrav přísahající s předpisy, přednáškami a se všemi ostatními radami. Jinak však s nimi neseznámím nikoho dalšího.

Lékařské úkony budu konat v zájmu a ve prospěch nemocného, dle svých schopností a svého úsudku. Vystříhám se všeho, co by bylo ke škodě a co by nebylo správné.

Nepodám nikomu smrtící prostředek, ani kdyby mne o to kdokoli požádal, a nikomu také nebudu radit (jak zemřít). Žádné ženě nedám prostředek k vyhnání plodu.

Svůj život uchovám v čistotě a bohobojnosti, stejně tak i své lékařské umění. Nebudu (lidské tělo) rezat, ani ty, co trpí kameny, a tento zákrok přenechám mužům, kteří takovoto řemeslo provádějí.

Do všech domů, kam vstoupím, budu vstupovat ve prospěch nemocného, zbaven každého vědomého bezpráví a každého zlého činu. Zvláště se vystříhám pohlavního zneužití žen i mužů, svobodných i otroků. Cokoli, co při léčbě i mimo svou praxi ve styku s lidmi uvidím a uslyším, co nesmí se sdělit, to zamlčím a uchovám v tajnosti.

Když tuto přísahu dodržím a neporuším, necht' ve svém životě i ve svém umění skromně dopředu postoupím. Tak získám si vážnost všech lidí po všechny ty časy. Když ale zákazy přestoupím a přísahu poruším, necht' stane se pravý opak...

Již na první pohled je zřejmé, že tento text dalece předběhl dobu, ve své podstatě krutou a brutální (souzeno například s pohledem na dobové válečné útrapy). Svoji dobu však nepochybně předběhl i sám Hippokrates, podobně jako mnoho jeho krajanů. Po smrti tohoto řeckého lékaře proto začala jím vytvořená škola upadat a částečně ustrnulá. Důvodem snad bylo také obecné mínění, že její zakladatel zdokonalil lékařské umění natolik, že již prakticky nebylo možné jej dále vylepšit. Některé jím zavedené postupy znamenaly dokonce malou revoluci v medicíně a ve stoletích následujících po jeho smrti částečně nebo zcela vymizely (například podrobné vedení klinických záznamů). V římském období navázal

Starořecký slovníček

Iónština – jeden z dialektů starořečtiny. Začal se šířit spolu s invazí Dóřů během 11. století př. n. l. Starou formou iónštiny byly psány také slavné Homérové eposy a dílo básníka Hésioda, novou pak využíval k tvorbě například dějepisec Hérodotos a sám Hippokrates.

Kós – řecký ostrov, nacházející se u tureckého pobřeží v Egejském moři, patří do souostroví Dodekanés. Hlavním městem je stejnojmenný Kós. Ostrov o rozloze 290 km² má dnes zhruba 31 tisíc stálých obyvatel a celková délka jeho pobřeží činí 112 km.

Peloponéská válka – dlouhodobý válečný konflikt mezi námořním spolkem vedeným Athénami a peloponéským spolkem vedeným Spartou. Vleká válka probíhala v letech 431 až 404 př. n. l. a po několika mírových mezidobích skončila vítězstvím Sparty. Ukončila tak zlatý věk klasického Řecka a natrvalo zlomila moc Athén.

Pythagoreismus – filosofická esoterní škola, založená ve druhé polovině 6. století př. n. l. filosofem, matematikem a astronomem Pythagorem ze Samu (asi 570–510 př. n. l.). Vycházela především z úvah o významu čísel. Cílem bylo poznat základy světa a díky nim založit pravidla pro dobrý lidský život a pro jeho smysl, který tkví v „bláženosti“.

Středověká interpretace lidských povah vycházející z Hippokratovy teorie o čtyřech základních typech šáv: melancholik, choleric, sangvinik a flegmatik

na Hippokratovo učení již zmíněný Galénos, který se jeho spisy podrobně zabýval a některé poznatky rozvíjel dál. Ve středověku přejali toto klasické medicínské učení zejména arabští lékaři. Teprve renesance pak přinesla oživení antických Hippokratových spisů také do Evropy. Přestože dnes vládne medicínskými technologiemi, o jakých se ještě našim prarodičům ani nesnilo, i současné klinické lékařství stále stojí na principech a poznatcích, které před čtyřicetými stoletími přinesl řecký „otec západní medicíny“.

Seriál: Velké postavy vědy

Svět

Tento článek je sedmáctým ze série textů o slavných vědeckých osobnostech, s nimiž se v našem časopise pravidelně setkáváte.

Svět 1/10 – Thomas Alva Edison
Svět 2/10 – Johannes Kepler
Svět 3/10 – Jaroslav Heyrovský
Svět 4/10 – Wilhelm C. Röntgen
Svět 5/10 – Dmitrij Ivanovič Mendělejev
Svět 6/10 – Albert Einstein

Svět 7-8/10 – Hippokratés

Svět 9/10 Maria Curie-Skłodowska

V dalších číslech se dočtete například o těchto slavných vědcích: Michail Vasilijevič Lomonosov, Robert Koch nebo Andreas Vesalius.

NAVIGÁTOR